

Міністерство освіти і науки України
Державний заклад
«Луганський національний університет ім. Тараса Шевченка»
Центр дослідження літератури для дітей та юнацтва

ЛІТЕРАТУРА • ДІТИ • ЧАС
ВИПУСК VI

МАТЕРІАЛИ
ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
«УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ І ПРО ДІТЕЙ:
ІСТОРИЧНІ ЗДОБУТКИ Й ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ»
(11 жовтня 2016 року, м. Старобільськ)

Старобільськ
2016

УДК 087.5
ББК 83.8

Вісник Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва “Література. Діти. Час”. – Вип. VI : Матеріали Всеукраїнської наукової конференції “Українська література для і про дітей: історичні здобутки й тенденції розвитку” (11 жовтня 2016 року). – Старобільськ : Вид-во ДЗ “Луганський національний університет ім. Тараса Шевченка”, 2016. – 155 с.

**Друкується за ухвалою Вченої ради
Державного закладу
«Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
(протокол № 4 від 28. 10. 2016 р.)**

До збірника наукових праць увійшли матеріали Всеукраїнської наукової конференції “Українська література для і про дітей: історичні здобутки й тенденції розвитку” (11 жовтня 2016 року), організованої кафедрою філологічних дисциплін навчально-наукового Інституту педагогіки і психології Державного закладу “Луганський національний університет ім. Тараса Шевченка” спільно з Центром дослідження літератури для дітей та юнацтва. Наукові розвідки висвітлюють актуальні питання історії й теорії літератури для дітей та юнацтва, розглядають методичні аспекти вивчення художніх творів у школах та вищих навчальних закладах, актуальні проблеми оновлення шкільних програм і кола дитячого читання.

Для науковців, викладачів, учителів шкіл, усіх, хто цікавиться проблемами літератури для дітей та юнацтва.

Рецензенти:

доктор філологічних наук, професор Дмитренко В. І.
доктор педагогічних наук, професор Караман О. Л.

УДК 087.5
ББК 83.8

© ДЗ «Луганський національний університет
ім. Тараса Шевченка»
© Центр дослідження літератури для дітей та юнацтва

ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ МОДУС ОПОВІДІ ДИТИНИ-НАРАТОРА У СПОГАДАХ «СКАЖИ ПРО ЩАСЛИВЕ ЖИТТЯ» АНАСТАСІЇ ЛИСИВЕЦЬ

У статті окреслено екзистенційний модус оповіді дитини-наратора у спогадах «Скажи про щасливе життя...» Анастасії Лисивець. Аналіз спогадів показав, що в екзистенційному просторі твору превалює категорія страху перед голодом. Це негативно вплинуло на генетичний фонд української нації.

Ключові слова: голодомор, екзистенція, смерть, страх, дитина, спогад.

Літературно-мемуарні твори становлять собою вагомий документи, у яких подається характеристика історичних подій, їх оцінка свідками. Доволі часто трактування тих чи інших фактів відбувається з точки зору дорослого оповідача, який переосмислює їх з урахуванням набутого життєвого досвіду. У такому випадку не завжди вдається передати найменші порухи дитячої душі, яка змушена була все відчутти й переосмислити. З цього погляду важливими є спогади «Скажи про щасливе життя...» Анастасії Лисивець, яка дитиною пережила голодні тридцять років двадцятого століття і втратила протягом 1933 року батьків, брата та сестру.

Метою нашої розвідки є окреслити екзистенційний модус оповіді дитини-наратора у спогадах Анастасії Лисивець, показати, що в екзистенційному просторі твору превалює категорія страху.

Твір «Скажи про щасливе життя...» написаний сільською вчителькою про страшні голодні роки. Звичайно, записане не могло бути надруковане за часів радянської влади, але автор і не ставила це за мету. Як зазначила в передмові до видання її дочка Наталка Білоцерківець, мати писала «для своїх дітей і майбутніх онуків та правнуків – щоб вони знали, як жив, страждав, помирав і воскресав український народ» [5, с. 3].

«Скажи про щасливе життя...» Анастасії Лисивець за жанром є класичними спогадами, оскільки в ньому подано факти з життя автора.

Антиципація в назві твору «Скажи про щасливе життя...» налаштовує читача на ідилічну оповідь. Сюжет твору побудований на контрасті: життя селянської родини до колективізації й у голодні роки очима наратора-дитини. Автору вдалося передати атмосферу щасливого родинного затишку, описуючи батьків: «Мій батько Лисивець Іван Григорович, син селянина і сам селянин, умів господарювати і охоче трудився. Як казали сусіди, працював до сьомого поту... Любив орати, сіяти, косити, пасти і доглядати коней, умів колоти кабанів, сушити сіно, молотити і віяти, любив свіжоспечений хліб, гарячий борщ і молоко з-під корови» [5, с. 4]. «Мати працювала багато і тяжко. Була вона маленька, тоненька і завжди якась усміхнена в собі. Не пригадую, чи вона коли й спала. Пам'ятаю її коло печі, рогачів, чавунів і горщиків, біля дерев'яних ночов та жлукта з ряднами й полотняними сорочками. Зі щіткою та глиною, за прядкою, із голкою в руках, сапою, граблями, лопатою, відрами. Пам'ятаю з перевеслом у руці на ниві. Пам'ятаю, як брала плоскінь з конопель в кінці городу, як запарювала м'яту на чай, як прибирала клечанням хату, як білила полотно на озері, як мочила коноплі, як пекла млинці, як розказувала нам казки, як тихесенько співала сумні

пісні й плакала, гладячи по голівці котрогось із нас, малюків» [5, с. 4–5]. Як бачимо, будні селянської родини проходили у праці, яка була для них сенсом життя. Діти також змалечку призвичаювалися до роботи: «Мати й батько змалечку привчали нас, дітей, до праці по господарству, в садку, на городі, у хаті та в полі. Мабуть, років з чотирьох я вже вміла тримати голку, вишила хрестиком рушничок, а в п'ять-шість напярла першу цівку. М'яли ми, діти, коноплі і льон, мили посуд, наводили лад у хаті й прибирали постіль, годували курей і поросят, пасли корову з телям, кобилу з лошам, рвали бур'ян, пололи грядочки» [5, с. 7].

Екзистенціальна філософія визнає рушієм людського існування категорію страху: страху перед невідомим, страху перед можливістю вибору, страху перед небуттям тощо. К'єркегор вважав, що *«гріхопадіння сталося (і вічно повторюється) як результат тривоги і вразливості людського буття (нестабільного синтезу скінченних і нескінченних елементів), в міру того, як людина відчула себе на самому краю тієї моторошної прірви, якою є радикальна свобода» [4, с. 191].*

Порушення звичних устоїв у родині відбувається із змінами у суспільстві. Батько оповідачки був прибічником інновацій. Зі спогадів Насті ми дізнаємося про його невдалу спробу заробити гроші, засіявши увесь город м'ятою; отримання цукру і грошей після каторжної роботи по вирощуванню цукрових буряків. Саме тому він з ентузіазмом зустрів створення колгоспів: *«Коли збиралися люди, то говорили про перші кооперативні господарства, про перші ТСОЗи, а пізніше про артіль. Батько був захоплений цими ідеями, бо один чоловік не в змозі купити молотарку, млин чи гарні сіялку й віялку. Він вважав, що в колективі треба жити по правді, не хитрувати одне перед одним, однаково гарно трудитися. До нього прислухалися не тільки родичі, а й сусіди та односельці» [5, с. 11].* Дійсність виявилася жорстокою: у колгоспі худоба була голодною, недоглянутою, поля належним чином не оброблялися. Батько розчарувався в ідеї колективної праці, що й спровокувало подальші трагедії.

Підсвідомо наратор акцентує увагу на штучності голоду. Дослідники цього періоду в історії України чітко визначили ознаки голодомору: *«„Голодомором” окреслюють здебільшого події 30-х рр. ХХ ст., щоб акцентувати на масовому вимиранні людей внаслідок спланованого терору супроти українського народу, інакше кажучи геноцид» [6, с. 910].*

Свідченням достовірності даного твердження є спогади Анастасії Лисивець. Наратор в хронологічній послідовності подає події, що призвели до страшної трагедії.

У 1929 році ніщо не віщувало біди: *«Урожай був хороший, і настрої у батька добрий: хліб буде, картопля буде, сіно коням і корові є, солома на паливо є, діти здорові, дружина гарна. Чого ж іще треба? Буде чим державі податки сплатити, і собі буде, і дівчина в школу піде» [5, с. 14].*

Документи ж свідчать про підготовку владою геноциду української нації: *«Упродовж 1928–1929 рр. було сформовано і водночас апробовано механізм творення майбутнього голодомору. Відбувалась своєрідна генеральна репетиція української трагедії, основними причинами якої стали – колективізація, хлібозаготівлі, розкуркулювання, масові репресії. Саме ці злочинні методи командно-адміністративної системи знекровили селянське господарство, позбавили його національної самобутності, призвели до голодомору» [2, с. 93].*

Дитяча свідомість документально точно фіксує дії радянської влади на покращення життя селян: *«Поруйновано або попалено млини, що не було де й зерна змолоти на хліб. Люди почали робити жорна, та „активісти” почали і їх нищити, як і ручні олійниці. Тоді люди почали ховатися з усім на світі. Сподіваючись хоч на якусь полегкість, ішли до колгоспу, бо колгоспникам не били коминів, не ламали замків, не садили до „холодної”, а на трудовень давали по ложці борошна або пшона, по ложці солі і десять грамів олії. Так було і в тридцять першому, і в тридцять другому році.*

Влітку 1932 року забрали у нас корову і білу кобилу» [5, с. 17]. Вражають не самі заходи, а тональність оповіді: беземоційна, безнадійна, коли порятунку немає звідки чекати.

Науковець Спатар І. М. у своїх дослідженнях акцентує увагу на відмінності дитячого світу й дорослої реальності: *«Рецепція зовнішнього світу крізь призму дитячого бачення і мислення продукує неодмінно інший поняттєвий зміст у межах власного мікрокосму дитини, який при зіставленні із макрокосмом „дорослої” реальності видається дивним, незрозумілим й позначений іронічним струменем. Нестандартність сприйняття дитиною оточуючих явищ, незвичайні асоціації і фантазії пояснюються відсутністю (на ранніх етапах дитинства) раціонального досвіду та неупередженим ставленням до предметно-процесуальної навколишньої дійсності. Мозаїчна мисленнєва діяльність дитини організовує власну внутрішню лапідарну єдність, відносно автономну, хоча й не позбавлену впливу середовища. Дитячі образи в літературі проєктують взаємовідносини особи і світу й становлять одну з основних екзистенційних проблем, адже людське існування відбувається у світі та суспільстві і поза ними неможливе»* [7].

Наратор не ставить трагедію своєї родини над усе, у спогадах неодноразово підкреслюється, що в такому становищі перебували й інші: *«Ми були такі не одні. Помирала з голоду сім'я дядька Петра, батькового брата, який жив у приймах на Дмитренківщині; помирала на Кубані тітка Варка, батькова сестра, і вся її сім'я, інші родичі у Лехнівці та Березані. Голодували і колгоспники, й одноосібники, відносно не голодували тільки „активісти”, понатягували людського до себе та з колгоспних комор тягли, що могли. Всі люди зрозуміли, що насувається страшне горе»* [5, с. 21].

Намагання пізнати й перемогти страх приводить до вироблення системи цінностей у суспільстві: *«Всі співчували нам і поділяли наше горе. Кожному хотілося жити і ніхто не хотів лягати в могилу замість іншого. Лягати за когось у могилу, хай і за найближчу людину? Це може зробити тільки мати для дитини, та й то не завжди. Кожен беріг себе, кожен хотів пережити лихоліття. Почалася страшна боротьба за існування і порятунок від голодної смерті. Так було по всій Україні, по селах і містах, в сім'ях, між сім'ями, чужими і рідними, між друзями і знайомими, старими й малими. Це був страшний рік боротьби зі смертю, за можливість дихати повітрям, ходити по землі, бачити сонце і небо, говорити з людьми, бачити людей і себе серед них»* [5, с. 30]. Коли мати після смерті чоловіка звернулася по допомогу до рідних, їй відмовили. Проте оповідач не тримає зла ні на кого.

Екзистенціальні цінності властиві людині, групі людей і людству. На думку науковця Власової Т. І., *«структуру абсолютних цінностей становлять: Добро як якість життя; Краса як вияв життя і принцип гармонії; Істина як*

результат функціонування Краси в якості балансу; Істина, що з'єднується з Добром, як єдність людського роду в його досконалості, є моментом усвідомлення її гуманістичної спрямованості» [3, с. 151]. Коли Настя й Микола після смерті рідних залишилися вдвох, баба Олександра дає онукам настанови: *«Ви шануйтеся і спасайтеся. Може ж таки, мине оце лихоліття і знову люди жити будуть. Слухайте людей, поки не переміниться, то хиліться до колгоспу. Ось школа почнеться. Може, ходитимете, а може, й ні. Як уже скаже влада. Скажуть ходити, то підете. Діло робити треба вчитися... Ви вже великі... Тобі, Миколо, цілих сім років, а тобі, Насте, вже одинадцять»* [5, с. 54–55].

Перебороти кризовий період життя дітям допомагають духовні цінності української нації, представлені через образи-концепти. За зовні спокійною оповіддю час від часу наратор не може стримати емоцій, коли згадує найрідніших людей: батька й матір. Батько так сумував за рідними, що не побоявся йти взимку вночі додому. Дитяча пам'ять назавжди зберегла вражаючі моменти зустрічі: *«Батько перевтомився, перемерз і розгубився, усіх голубив і плакав. Мій батько плакав!..»* [5, с. 26].

Дитяча свідомість не могла сприйняти смерть рідної людини. Саме тоді діти вперше відчули страх: *«Батько помер уночі перед світанком. Мати зігнала нас із Галькою своїм криком-плачем. Ми схопилися, дивилися на мертвого батька, тремтячи від страху й горя...»* [5, с. 28]. Це була перша зустріч героїні зі смертю. Згодом відчуття страху перед смертю в дітей зникає: *«Ми вже перестали боятися смерті. Ми боялися голоду. Точніше, ми вже нічого не боялися, просто хотіли їсти. Ми втратили вже деякі людські риси, ставали просто голодними істотами»* [5, с. 32]. Тому смерть Василька була сприйнята без емоцій. Натомість героїня майже з гордістю констатує, що в їхній родині не опустилися до канібалізму: *«А люди мерли дедалі більше. Дедалі більше з'являлося могил на кладовищі. ... Були випадки людоїдства. Матері їли своїх дітей... В нашій сім'ї до такого не дійшло. Ми дуже боролися за існування. Трималися за життя відчайдушно»* [5, с. 36].

Кульмінацією спогадів є смерть від голоду матері: *«І заридали люди в хаті, і заридали ми з Галькою та Миколою. І тяжко, і сумно, і страшно було того дня. Ми так скричалися, що вже не володіли собою. ... Багато, багато забулося з пережитого в ті страшні дні 1933 року, в ті страшні дні мого сумного і тяжкого дитинства. Похорон матері був особливо сумний. Я так була змучена горем, що не все пам'ятаю»* [5, с. 50].

Формування особистістю власної системи цінностей являє собою складний процес, що складається з кількох фаз: *«Перша фаза процесу – присвоєння цінностей особистістю, формування образу Світу. Друга фаза – перетворення особистості на основі цінностей, формування образу „Я”. Третя фаза – проектування – самопроектування, формування образу Майбутнього»* [1, с. 129].

Під час формування особистості наратора відбулося зміщення фаз процесу. Спочатку відбулося формування образу «Я». Саме зміщення фаз призвело до роздвоєння особистості, усвідомлення неправильності того, що відбувається в суспільстві: *«На початку навчального року, точніше, на свята, нас, четвертокласників, прийняли в піонери. Я до цього поставилася дуже серйозно, вірячи в ленінські заповіді. Все більше й більше полонило дитячу душу ленінське вчення про соціалізм та комунізм. Я мало ще розуміла суть цих слів, але все прислухалася до них, до того, що писалося в газетах, говорилося на уроках, на*

зборах. Я відчувала невідповідність між тим, що говорилося в газетах і на мітингах, і життям та стражданням моїх батьків і нас, дітей. Це мене мучило й гнітило, та думалося, що таке тимчасово. Я почала потроху замикатися в собі.

...Я жадібно хотіла відшукати велику єдину правду, а їх виявлялося чомусь дві. І боліло моє дитяче серце» [5, с. 23].

Мати перед смертю й згодом баба Олександра навчали поведінці серед людей. Героїні довелося пройти складний шлях злетів і падінь. Вона ледве не стала на шлях крадіяства через голод, проте змогла себе опанувати й не втратити відчуття власної гідності.

Дід і баба по матері з тітками не взяли дітей до себе. Бригадир Симон Круть покликав до себе на роботу і ставив гарні трудовні, дозволяв збирати колоски. 1 вересня 1933 року Настя пішла до школи, а Микола у патронат, «*бо прохарчуватися обоє вдома були не в змозі*».

І врешті героїня пройшла третю фазу – самопроектування, проектування Майбутнього: «*І попливли дні і ночі, тижні і місяці повні страждань. Плив час, треба було жити, боротися і шукати точку опори. І я знайшла раз і на все життя оту точку опори – любов до навчання, любов до праці, любов до добрих людей*» [5, с. 59].

Незважаючи на те, що оповідачка вижила, насторожує розв'язка твору, яка повинна переконати читача в щасливому житті українських колгоспників. За іронією долі, Настя, як краща учениця, 7 листопада 1934 року висловила подяку радянській владі за щасливе життя: «*Говорила, що ми щасливі, що колгоспний лад приніс щастя селянству, що ми єдині в світі такі щасливі, що лише в нашій радянській країні такі щасливі й вільні діти, бо там, за кордоном, на заході, люди мучаться в неволі, там бідні діти трудящих помирають з голоду...*» [5, с. 63].

Свідчення очевидців голодомору вражають масштабом трагедії, яку довелося пережити українцям. Наслідки її виявилися фатальними не лише в демографічній ситуації, а й деформованому на генетичному рівні генофонді української нації. Наратор-дитина неодноразово підкреслює, що найбільшим був страх не перед смертю, а перед голодом. Цей страх назавжди закарбувався в генетичній пам'яті українців. Аби його позбутися, потрібно не приховувати проблему, не переводити її у видовища, а подавати правдиву інформацію зі спогадів очевидців.

Література

1. Бавико О. Є., Чичановський І. О., Букреєва І. В., Орлов А. В. Формування ціннісних орієнтацій особистості / О. Є. Бавико, І. О. Чичановський, І. В. Букреєва, А. В. Орлов // Постметодика. – 2002. – № 7 – 8 (45 – 46). – С. 215–220.
2. Веселова О. М., Марочко В. І., Мовчан О. М. Голодомори в Україні 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947: Злочини проти народу. – К.-Нью-Йорк : Вид-во М. П. Коць, 2000. – 270 с.
3. Власова Т. И. Теоретико-методологические основы и практика воспитания духовности современных школьников / Т. И. Власова. – Ростов на Дону : Изд-во РГПУ, 1999. – 212 с.

4. Енциклопедія постмодернізму / За ред. Ч. Вінквіста та В. Тейлора; Пер. з англ. В. Шовкун; Наук. ред. пер. О. Шевченко. – К. : Вид-во Соломії Павличко „Основи”, 2003. – 503 с.
5. Лисивець Анастасія „Скажи про щасливе життя...” // Анастасія Лисивець Спомини. – К. : „К.І.С. ”, 2008. – С. 4–63.
6. Сокіл Василь. Наукова та народна термінологія про голодомори в Україні: постановка проблеми / Василь Сокіл // Народознавчі зошити. – 2011. – № 6 (102). – С. 910–916.
7. 7. Спатар І. М. Рецептивна модель як домінанта дитячого світосприймання у творах про дітей Елізи Ожешко та Івана Франка / І. М. Спатар [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Apsf_lil/2009_21/spatar.pdf.

В статтє очерчено екзистенціальний модус повествованія ребенка-наратора в воспоминаніях «Скажи о щасливой жизни..» Анастасии Лисивец. Анализ воспоминаний показал, что в экзистенциальном пространстве произведения превалирует категория страха перед голодом. Это негативно повлияло на генетический фонд украинской нации.

Ключевые слова: голодомор, екзистенція, смерть, страх, ребенок, воспоминание.

The article outlined the existential modus of the narrative of the child-narator memories "Tell about a happy life.." Anastasia Lisivets. The analysis of the memoirs revealed that in the existential space works prevail category of fear of hunger. This has a negative impact on the genetic Fund of the Ukrainian nation.

Key words: Holodomor, existence, death, fear, child, memory.

УДК [821.161.2–93.09]:39(477)

Варданян М. В.

НАЦІОНАЛЬНІ КОНЦЕПТИ «СВОГО» В ІСТОРИКО-ПРИГОДНИЦЬКИХ ЖАНРАХ ДЛЯ ЮНАЦТВА УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

У статті розглядаються великі епічні історико-пригодницькі жанри – роман Спиридона Черкасенка «Пригоди молодого лицаря» та повість Володимира Радзикевича «Ніч проминула», що адресовані для юнацтва. У порівняльному ключі розглянуто жанрово-стильові особливості аналізованих творів, концепти «Свого» – родова та історична пам'ять, національна культура, національний характер.

Ключові слова: література для дітей та юнацтва української діаспори, історико-пригодницький жанр, «Свій», історична та родова пам'ять, національний характер.

Література для дітей та юнацтва української діаспори багата на історичні жанри, що презентовані у творчості В. Барагури, П. Волиняка, Р. Завадовича, Б. Лепкого, А. Лотоцького, О. Мак, О. Олеся, В. Переяславця, Л. Полтави, В. Радзикевича, Л. Храпливої-Щур, С. Черкасенка та ін. У своїх творах